

УДК 37.014.3:37.016:930.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-12\(42\)-1780-1792](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-12(42)-1780-1792)

Маркевич Оксана Валентинівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії, Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, <https://orcid.org/0000-0003-0457-8697>

Гуцало Людмила Вікторівна кандидат історичних наук, доцент, завідувачка кафедри всесвітньої історії, Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, <https://orcid.org/0000-0002-2627-3520>.

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ЗАСОБАМИ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Анотація. У статті проаналізовано вимоги до формування компетентностей учнів 7-9 класів під час роботи з історичними джерелами в контексті реформування освіти та впровадження Концепції Нової української школи. На основі Державного стандарту базової середньої освіти та чинної навчальної програми з історії, визначено обов'язкові результати навчання та орієнтири для оцінювання джерелознавчих умінь здобувачів освіти. Проаналізовано конкретні результати навчання учнів основної школи, які набувають вмінь класифікувати джерела за видами і походженням, визначати їхню достовірність та інформаційну повноту, розпізнавати способи маніпулювання інформацією, пояснювати причини різних інтерпретацій історичних подій. Детально розглянуто рекомендовані навчальною програмою види джерел для кожного класу, зокрема писемні пам'ятки, договори, епістолярну спадщину, візуальні матеріали. Виділено роль учителя у підборі джерельних матеріалів та їх аналізу.

Приділено увагу методичним аспектам роботи з конкретними історичними документами. Авторами обґрунтовано доцільність використання опублікованих та неопублікованих архівних джерел, зокрема матеріалів фондів місцевих державних установ, які репрезентують інтеграційну політику імперій на українських землях. Зроблено висновки, що систематична робота з різноманітними видами історичних джерел створює найкращі умови для розвитку критичного мислення учнів, формування дослідницьких компетентностей та усвідомленого ставлення до історичної інформації. Запропоновані підходи сприяють реалізації компетентної парадигми сучасної української освіти.

Ключові слова: методика навчання історії, Нова українська школа, базова середня освіта, критичне мислення, джерелознавча компетентність, історичні джерела, позакласна робота.

Markevych Oksana Valentynivna PhD in History, Associate Professor, Associate Professor at the Department of World History, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, <https://orcid.org/0000-0003-0457-8697>

Hutsalo Liudmyla Viktorivna, PhD in History, Associate Professor, Head of the Department of World History, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, <https://orcid.org/0000-0002-2627-3520>.

FORMING THE INFORMATION COMPETENCE OF STUDENTS IN THE PROCESS OF STUDYING HISTORY USING HISTORICAL SOURCES

Abstract. The article analyses the requirements for developing the competencies of pupils in grades 7-9 when working with historical sources in the context of reforming Ukrainian education and implementing the Concept of the New Ukrainian School. Based on the State Standard for Basic Secondary Education and the current history curriculum, mandatory learning outcomes and guidelines for assessing the source-based skills of students have been identified. It analyses the specific learning outcomes of primary school students who acquire the skills to classify sources by type and origin, determine their reliability and informational completeness, recognise ways of manipulating information, and explain the reasons for different interpretations of historical events. The types of sources recommended by the curriculum for each grade are examined in detail, including written monuments, treaties, epistolary heritage, and visual materials. The role of the teacher in the selection and analysis of sources is highlighted.

Particular attention is paid to the methodological aspects of working with specific historical documents. The authors justify the use of published and unpublished archival sources, in particular materials from the archives of local government institutions that represent the empire's integration policy in Ukrainian lands. It is concluded that systematic work with various types of historical sources creates optimal conditions for the development of students' critical thinking, the formation of research competencies, and a conscious attitude towards historical information. The proposed approaches contribute to the implementation of the competency paradigm of modern Ukrainian education.

Keywords: history teaching methodology, New Ukrainian School, basic secondary education, critical thinking, source studies competence, historical sources, extracurricular work.

Постановка проблеми. Реформування освітньої галузі в Україні, зокрема впровадження Концепції Нової української школи, акцентує увагу на компетент-

нісному підході, де ключовими є інформаційно-цифрова, громадянська та соціальна компетентності, формування яких значною мірою відбувається у процесі вивчення історії. Наскрізними у структурі всіх ключових компетентностей є здатність сприймати, аналізувати й критично оцінювати інформацію, представлену різними засобами фіксації. Критичне та системне мислення виявляється у вмінні визначати характерні історичні явища, події та ідеї, аналізувати доказовість і вагомість аргументів у судженнях, розрізняти факти та їхні інтерпретації, розпізнавати способи маніпулювання історичними даними [4]. Важливим є також уміння використовувати різноманітні ресурси й методи оцінювання надійності джерел, якості доказів та їхньої достовірності. Саме робота з історичними джерелами на уроках історії створює оптимальні умови для опрацювання різноманітних типів історичної інформації, розвитку критичного мислення учнів, формування вміння працювати із суперечливою та багатоінтерпретаційною інформацією. Метод джерелознавчого аналізу становить методологічну основу для розвитку критичного мислення та формування дослідницьких компетентностей учнів у процесі історичної освіти [13, с.4].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На комплексному використанні учнями джерел на уроках історії зосередила увагу Н. Г. Яковенко [20]. Розглядаючи тему «Навчання за допомогою різних видів текстів», підкреслила види письмових текстів для роботи на уроках історії та прийоми їх використання. Окрім виділення основних методів роботи з джерелами, авторка пропонує створити пам'ятку з десятьма запитаннями, відповіді на які полегшать аналіз документу (Наприклад: Що це за вид документа? Хто його автор? Чи є у документі інформація, яка підтверджує, що він базується на особистому досвіді чи на причетності автора до згадуваних подій? тощо) [20, с.116-119]. Автори підручника «Історія епохи очима людини» замість тексту параграфа запропонували фрагменти історичних джерел. Щоб навчити працювати з ними, на початку підручника виклали рекомендацію «Як працювати з джерелом?». Відшліфувати свої вміння учні зможуть на вміщених у параграфі фото, які, на думку авторів, не є ілюстраціями-прикрасами до тексту, а надають інформацію, навіть більше, ніж текст [9, с 8]. До кожної групи джерел автори підібрали завдання й запитання, що допоможуть швидше опрацювати їх і дійти певних висновків. Автори (Ю. Комаров, В.Мисан, А. Осмоловський, С. Білоножко, О. Зайцев) підкреслюють, що це європейський підхід, а при укладанні підручника велику допомогу надавали експерти «Євроклію» – Європейської асоціації учителів історії (учителі історії з Австрії, Шотландії, Великої Британії, Болгарії, Нідерландів). Вони допомагали шукати навчальні матеріали та давали поради щодо роботи з джерелами тощо [9, с 3].

Вміння працювати з джерелами є однією з ключових професійних компетентностей майбутніх учителів історії, на думку колективу авторів Г. Стародубець,

І. Власюка, Г. Міщук, О. Буравського та А. Шевчука [22]. На важливості формування критичного мислення наголошує Л. Гуцало [21; 3]. Виділено роботу з джерелами як основний вид роботи з учнями профільних класів наукових ліцеїв, зокрема при підготовці конкурсних робіт [2]. С. Терно – автор посібників з методики навчання історії та курсу «Критичне мислення для освітян» на Prometheus вважає критичне мислення сучасним виміром компетентнісної освіти, що відійшла від репродуктивного засвоєння знань до активного їх осмислення, аналізу та застосування [16; 17].

Джерелами досліджень є нормативно-правові документи, зокрема Закони України «Про освіту» (2017 р.) [14] та «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.) [15], якими визначено основні засади реформування освіти. Більш детально на компетентнісному потенціалі громадянської та історичної освітньої галузі зосереджено увагу у Державному стандарті базової середньої освіти (2020 р.); Додатком 18 визначено обов'язкові результати навчання, конкретні орієнтири для оцінювання на різних циклах: адаптаційному (5-6 класи) та базовому предметному навчанні (7-9 класи) [4]. Навчальна програма (2022 р.) та Модельні навчальні програми, які рекомендовані до застосування в НУШ, дають рекомендований перелік історичних джерел для роботи з учнями [13; 11; 12].

Мета статті – проаналізувати вимоги до обов'язкових результатів навчання учнів історичної та громадянської освітньої галузі щодо роботи з різними видами історичних джерел у 7-9 класах (цикл базової середньої освіти); визначити типологію джерел, рекомендованих чинною навчальною програмою; запропонувати додаткові історичні джерела для формування критичного мислення та джерелознавчих компетентностей учнів основної школи.

Виклад основного матеріалу. Державний стандарт базової середньої освіти, зокрема Додаток 18 визначає вимоги до обов'язкових результатів навчання учнів з історичної та громадянської освітньої галузі. У розділі «Знання» наведено основні змістові лінії, які слугують орієнтирами для наповнення програм. У розділі «Ставлення» передбачено, що учні набувають компетентностей критично ставитися до інформації з різних джерел, дотримуються етичних норм у роботі із соціальною інформацією, шанують авторське право [4, с.4-5].

Розглянемо детальніше конкретні результати та орієнтири для оцінювання учнів 7-9 класів, що стосується роботи з історичними джерелами. Обов'язковим результатом навчання є формування критичного мислення, робота з різними джерелами інформації та формулювання історично обґрунтованих питань [4, с.12]. При цьому загальними результатами учнів як п'ятих, так і дев'ятих класів є вміння добирати джерела історичної та суспільно значущої інформації, аналізувати та синтезувати її, визначати достовірність. Конкретними результатами для учнів 7-9 класів визначено вміння класифікувати джерела історичної та суспільної інформації за видами і походженням; добирати відомості, необхідні

для виконання пізнавального та творчого завдання; визначати інформаційну повноту, виокремлювати основні положення його (джерела) змісту; кваліфікувати історичну та суспільно значущу інформацію за самостійно визначеними критеріями; визначати достовірність і повноту джерела відповідно до усталених або /та самостійно заданих критеріїв; пояснювати причини різних інтерпретацій історичної та суспільної інформації; розпізнавати способи маніпулювання інформацією та ознаки пропаганди [4, с 12-16].

Результати навчання конкретизовано через орієнтири оцінювання, закріплені у вже згаданому Додатку 18 до Державного стандарту базової середньої освіти. Такими орієнтирами визначено, що учні 7-9 класів розрізняють первинні та вторинні історичні джерела; встановлюють вид, час і місце появи, призначення і авторство історичного джерела; добирають інформацію для виконання завдання, аргументуючи вибір; укладають список використаних джерел, дотримуючись засад доброчесності. Аналізуючи джерельну інформацію, учні визначають сутність, значущість джерела інформації, його пізнавальні можливості; ставлять доречні (обґрунтовані) запитання до змісту здобутої інформації. Важливими є вміння встановлювати смислові зв'язки між різними фрагментами інформації та джерелами різних видів, а також порівнювати їх зміст для виявлення спільного й відмінного. Орієнтиром для оцінювання також є вміння на основі аналізу джерела ідентифікувати події, явища політичної, соціальної, економічної, культурно-інтелектуальної історії, характеризувати інформацію залежно від джерела походження, часу і місця виникнення та способів поширення інформації в суспільстві. Високо оцінюється здатність створювати власний інтелектуальний продукт, дотримуючись засад академічної доброчесності. Оцінюючи таку компетентність як критична достовірність джерела, слід розуміти, що вона охоплює низку взаємопов'язаних умінь: застосування критеріїв для визначення достовірності й повноти інформації; класифікацію джерел за ознаками достовірності, надійності та повноти; аналіз впливу економічних, політичних, соціальних і культурних обставин на погляди та життєву позицію автора джерела. Учні мають наводити приклади різних інтерпретацій минулого з погляду інтересів різних суб'єктів історичного процесу, а також виявляти факти маніпулювання інформацією в текстових і візуальних джерелах [4, с. 14-16].

Навчальна програма з історії України та всесвітньої історії для закладів загальної середньої освіти, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 3 серпня 2022 року (Наказ № 698) чітко визначає, що обов'язковим результатом шкільної історичної освіти є формування у здобувача хронологічної, інформаційної, логічної та аксіологічної компетентностей. Інформаційна компетентність визначена як вміння учня критично мислити, працювати з різними джерелами інформації та формулювати історично обґрунтовані запитання [13, с.4].

Розробники навчальної програми у вступі зазначили, що вчительство, орієнтуючись на вимоги щодо підготовки учнів, має можливість самостійно визначати назву теми, кількість і перелік питань до кожного уроку залежно від умов організації навчального процесу, пізнавальних можливостей здобувачів, класу та індивідуального підходу до навчання. До кожної теми подано орієнтовні завдання для практичних і творчих робіт, рекомендований перелік історичних подій, об'єктів і джерел для організації навчальної роботи. Разом з тим зазначено, що поданий перелік джерел не є вичерпним і вчитель може залучати інші джерела [13, с. 6-7]. Розглянемо детальніше рекомендовані джерела, особливості роботи з ними, а також запропонуємо розширити їх перелік.

У 7 класі під час вивчення Розділу 2 «Середньовічний світ Західної Європи» рекомендовано підготувати і представити на вибір учнів усне повідомлення на теми «У феодальному замку», «У міському будинку (майстерні, крамниці)», «У селянській господі» з використанням кількох видів джерел. Яких саме джерел не уточнюється. У навчальній програмі також не вказується, які джерела слід проаналізувати, щоб зіставити правове становище різних груп середньовічного населення Західної Європи [13, с. 17]. На допомогу вчителю приходять сучасні підручники з історії, де поряд з цікавою інформацією розміщені уривки джерел і QR-коди з електронними інтерактивними додатками до підручника [19]. Також семикласники мають ознайомитися з витягами тексту документа «Велика хартія вольностей», встановити її цінність для сучасних європейців та значення для встановлення європейської правової культури [13, с. 19].

Рекомендовані завдання для виконання з історії України за допомогою історичних джерел більш різноманітні. Уже під час вивчення першого розділу «Виникнення Русі-України» учням рекомендується за доступними текстовими джерелами визначити особливості повсякденного життя та світобачення слов'ян на теренах сучасної України в середині IX – X ст. Також на підставі доступних джерел укласти історичний портрет княгині Ольги або князя Святослава. Учитель допомагає виконати це завдання [13, с. 23]. При вивченні розділу 2 «Русь-Україна наприкінці X – у першій половині XI ст.» учні більш глибоко знайомляться з доступними писемними і візуальними джерелами. За їх допомогою на практичних завданнях описують суспільний устрій Русі-України в першій половині XI ст., а також визначають роль і вплив християнської релігії й церкви в житті руського суспільства. На основі витягів з правових пам'яток доби, а саме: «Руська правда» Ярослава Володимировича (Мудрого), «Правди Ярославовичів», «Статуту» Володимира Всеволодовича (Мономаха) характеризують правове становище різних верств населення Русі-України [13, с. 24]. При вивченні кожного наступного розділу учні обов'язково знайомляться з писемними джерелами «Повчання дітям», «Слово про похід Ігорів» тощо, за допомогою яких порівнюють правовий статус і повсякденне життя на теренах

сучасної України, укладають історичний портрет діяча [13, с. 25-29]. Завдання потребують вміння аналізувати, порівнювати, а кількість джерел широка і доступна для семикласників.

Вивчення всесвітньої історії у восьмому класі розпочинається з великих географічних відкриттів та становлення капіталістичних відносин. Учням рекомендовані завдання описати становище жінок і дітей у країнах Західної Європи в XVI – XVIII ст. на основі джерел, але яких саме не вказано [13, с. 31]. На вчителя покладається вибір чи адаптація джерела до можливостей учнів. Здобувачі на власний вибір (можуть його обґрунтувати) вирізняють гуманістичні ідеї у витягах літературних творів епохи Відродження (Францеско Петрарки, Мігеля де Сервантеса, Еразма Роттердамського, Ніколо Макіавеллі та інших) і мистецьких шедеврах Високого Відродження (Леонардо да Вінчі, Рафаеля, Мікеланджело, Пітера Брейгеля, Альбрехта Дюрера та інших) [13, с. 32]. Ближче до закінчення курсу здобувачі аналізують Декларацію незалежності Сполучених Штатів і встановлюють, які ідеї епохи Просвітництва в ній відображено [13, с. 36].

Курс історії України у восьмому класі охоплює період з XVI до XVIII ст. Здобувачі поринають у вир козацьких героїчних походів, у вивчення видатних політичних та культурних діячів, а також становлення ранньомодерних джерел. Від так розмаїтими є писемні пам'ятками цього періоду. Найбільше практичних завдань спрямовано на створенні історичних портретів засобами джерел (зокрема про Герасима і Мелетія Смотрицьких, Івана Вишенського, Івана Федоровича, Йова Борецького, Йосипа-Веніаміна Рутського, Самійла Корецького та інших). Державотворчі процеси розглядають крізь призму нормативно-правових актів. Так, у витягах Литовських статутів учні виокремлюють питання, де втілено ідеї рівності вільних людей перед законом, особистої недоторканності, юридичного захисту прав вільної («шляхетної») особи, особистої відповідальності перед законом тощо [13, с. 38].

Особливе місце при вивченні історії у восьмому класі займає козацтво. На основі джерел учні мають описувати військове мистецтво, повсякденне життя, традиції й побут козацтва, облаштування Січі [13, с. 40]. Учні знайомляться з новим для себе видом писемних джерел – договори. На основі Гадяцької угоди або / та інших міждержавних договорів мають визначати устрій української козацької держави, порядок її взаємин з іншими державами, а також міркувати (!), якою мірою ці документи гарантували права і вольності козацького стану, суверенітет тогочасної держави. Витяги з козацьких літописів XVII – XVIII ст. доповнять перелік способів та засобів, до яких вдавалися гетьман та козацька старшина, аби відстояти суверенітет козацької держави. Також розумінню міждержавних відносин сприяє вивчення епістолярної спадщини – уривки листувань українських гетьманів із володарями іноземних держав [13, с. 43].

Попри достатньо широкий спектр історичних джерел з історії України, доцільно запровадити для обов'язкового ознайомлення Маніфест Катерини II

«Про знищення Запорізької Січі та про зарахування її територій до Новоросійської губернії» під час вивчення Розділу 5 «Україна та ранньомодерні імперії XVIII ст.». Маніфест було оприлюднено 3 серпня 1775 р. з метою виправдати дії імператриці у червні того ж року, коли за її наказом було цинічно знищено Підпільненську Січ, ув'язнено старшину та здійснено спробу перетворити козаків на селян. Парадоксально, що козацтво було використане у російсько-турецькій війні 1768–1774 рр. [10].

Робота з цим джерелом потребує ретельної методичної підготовки. Хоча сам маніфест займає лише чотири сторінки, його мова є складною для восьмикласників. Зміст джерела не потребує палеографічного аналізу, проте доцільно перекласти його на сучасну українську мову, залишивши лише окремі уривки в оригіналі. Показовим може бути фрагмент: «... со істреблением на будущее время и самого названия Запорожских козаков...». Варто звернути увагу учнів на використання літери «і» та інших лексичних термінів, наголосити, що реформи правопису, починаючи з часів Петра I, ставили мету штучно зблизити російську й українську мови.

Важливо підкреслити цинічність намірів імператриці: не просто ліквідувати військовий (курінний) і паланковий (адміністративно-територіальний) устрій козацтва, а й дискредитувати його в очах сучасників і нащадків, перетворивши на «грабіжників і п'яниць», щоб навіть назва їхня стала ганебною [10, с. 190]. Заслуговує на окрему увагу сюжет про присягу на вірність російській імперії. Здавна імперська влада вимагала приведення до присяги козацької старшини, а згодом і все православне (українське) населення у церквах, аби вони стали вірогідними імперії. І лише запорізьке козацтво не присягнуло, що імператриця інтерпретувала як зраду і використала для виправдання репресій.

Необхідно наголосити учням, що цей маніфест у майбутньому неодноразово цитувався, а створена в ньому пропагандистська риторика про шкідливість і беззаконність козацтва стала основою для спотвореного відображення історії українського козацтва в імперському наративі.

Для поглибленого розуміння принципів роботи з історичними джерелами доцільно ознайомити учнів із працею «Історичне джерелознавство» (Я. Калакура), зокрема з підрозділом «Дослідження джерел. Джерелознавча критика», де у доступній формі викладено положення про те, що всі джерела потребують критичного аналізу. Найбільших спотворень документи зазнають на етапі їх створення, що яскраво демонструє Маніфест Катерини II [8, с. 140-148].

Дев'ятий клас є завершальним у циклі базового предметного навчання. Відповідно, здобувачі мають можливості продовжити навчання в наукових ліцеях та профільних навчальних закладах, де вимоги до використання джерел є вищими і системнішими [2]. На практичних роботах з всесвітньої історії учням рекомендовано на основі аналізу доступних джерел укласти історичні портрети

діячів, лідерів національних рухів тощо. Вивчаючи питання «Пробудження Азії», підготувати замітку про суперечливі наслідки колоніальної політики для метрополій і країн Азії та Африки тощо. Джерела не конкретизовані, визначаються на розсуд вчителя та учнів [13, с. 49].

На вивчення «довгого» дев'ятнадцятого століття в історії України відводиться 52 години. Структура навчального курсу орієнтовно складається з семи розділів. На заняттях учні аналізують (усно або письмово) програмні документи Кирило-Мефодіївського братства, офіційні документи, спогади та публікації лідерів українського руху. Вони знайомляться зі змістом Валуєвського циркуляру, Емського указу та інших доступних офіційних актів, на основі яких усвідомлюють політику імперської влади в Україні. Рекомендується використання історичних джерел для укладання усного (або письмового) історичного портрета мецената чи діяча української науки та мистецтва цього періоду [13, с. 51-61].

Вивчаючи становище українських земель у складі Австрійської (згодом Австро-Угорської) та Російської імперій, варто звернути увагу на асиміляційну й інтеграційну політику, яку здійснювали їхні уряди. Попри значні відмінності в механізмах інтеграції земель, усі вони реалізовувалися через місцеві органи влади. Саме тому цікавою та необхідною для вивчення є робота з архівними документами (опублікованими й неопублікованими), аналіз яких дозволяє дослідити імперську політику на цих територіях.

Для прикладу, в Державному архіві Житомирської області зберігаються архівні матеріали, які репрезентують інтеграційну політику імперської влади, що реалізовувалася через діяльність Волинського губернського правління (Ф. 67), Канцелярії Волинського губернатора, м. Житомир Волинської губернії (Ф. 70), Волинської казенної палати (Ф. 118) [5].

Особливої уваги заслуговує фонд Волинського губернського землеміра (Ф. 263), який налічує 2 785 справ за 1797–1920 рр. Справи цього фонду яскраво демонструють прагнення Російської імперії здійснити перерозподіл земельної власності на свою користь. Для цього було створено службу землеміра, яка виконувала навіть ширші функції порівняно з подібними інституціями у внутрішніх губерніях імперії. Зі справ землеміра можна дізнатися про чисельність і демографічну структуру населення, їх заняття, інформацію про медичну службу, зокрема кількість лікарень тощо [18, с. 77].

Унікальними за змістом є справи 312 та 316 фонду 263, де вміщено інформацію про складання першої статистичної карти Волинської губернії. Відомості в ній відображалася у вигляді таблиці, де зазначалися міста, містечка, села; господарсько-економічна характеристика краю: ґрунти та їхня якість, врожайність, корчми, заводи й фабрики (винокурні, пивоварні, суконні, поташеві, цегельні тощо), сінокоси та пасовища, дороги, станції, ліси (щоголові,

корабельні, будівельні, мішані тощо), а також просторово-географічні характеристики – гори, рівнини, канали, ріки, озера тощо [6; 7].

Як свідчить діловодне листування, Російська імперія захопила території (сучасні українські), які в економічному плані були значно розвиненішими за внутрішні російські губернії. Тому найважливішим політичним завданням було утримати й інтегрувати їх – запобігти будь-якому опору місцевого населення, вдаючись до неприхованої пропаганди та адміністративного тиску.

Використання архівних джерел на уроках історії, а також у позакласній роботі (під час написання наукових розвідок, участі в конкурсах) допоможе зацікавити учнів історією, остаточно визначитися з профільним напрямком. Місцеві матеріали дозволять виконати передбачені навчальною програмою завдання, зокрема практичні роботи – підготувати план / доповідь на тему «Наш край наприкінці XVIII – на початку XX ст.» [13, с. 61].

Висновки. Затверджений Кабінетом Міністрів України Державний стандарт базової середньої освіти містить широкі вимоги до обов'язкових результатів навчання – критичне мислення, робота з різними джерелами інформації та формулювання історично обґрунтованих питань. Чинна навчальна програма рекомендує роботу з джерелами та їх використання під час виконання практичних завдань кожного розділу. Сучасні підручники вміщують уривки джерел у змісті параграфів, а також в інтерактивних електронних додатках. Найпоширенішими є письмові (уривки з хронік, літописів, творів, договорів та програмних документів тощо) та візуальні джерела. У восьмому класі учні починають вивчати епістолярну спадщину, зокрема листування українських гетьманів, їхній вплив на міжнародні відносини, що ще раз підтверджує легітимність їхньої влади в очах тогочасних європейських правителів. На нашу думку, починаючи з дев'ятого класу можливе використання на уроках історії України опублікованих та неопублікованих архівних джерел, зокрема документів органів місцевої влади, які реалізовували інтеграційну політику щодо українських територій у складі імперій. На особливу увагу заслуговує землемірна служба, яка збирала найповнішу інформацію про землю, форми її власності, складала картографічний опис територій, а також отримала завдання від верховної влади Російської імперії здійснити перерозподіл земельної власності на користь держави. Ці архівні матеріали сприятимуть розумінню економічного потенціалу краю, його ресурсів та місця українських земель в економіці імперій. Також робота з архівними джерелами розвиватиме дослідницький потенціал учнів, сприятиме усвідомленню ними завдань історика для можливого подальшого профільного навчання.

Література:

1. Гісем О., Мартинюк О. *Всесвітня історія*. Підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Харків. Видавництво «Ранок». 2024. 224 с.

2. Гуцало Л. В., Маркевич О. В. Організація профільного навчання в Україні: законодавство та практичне втілення (на прикладі Наукового ліцею Житомирського Державного Університету Імені Івана Франка). *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 6 (24). С. 798-812.
3. Гуцало Л. В. Формування критичного мислення у процесі професійної підготовки майбутніх вчителів історії. *Zeszyty Naukowe MANS w Łomży*. 2023. № 90. S. 249-260.
4. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. *Постанова Кабінету Міністрів України*. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text>
5. *Державний архів Житомирської області: Путівник*. Том 1. Житомир: вид-во «Волинь», 2014. 120 с.
6. Державний архів Житомирської області. Ф. 263 (Волинський губернський землемір). Оп. 1. Спр. 316 (Статистичні Відомості по Волинській губернії). 76 арк.
7. Державний архів Житомирської області. Ф. 263 (Волинський губернський землемір). Оп. 1. Спр. 312 (Статистичні відомості Волинської губернії). 42 арк.
8. Калакура Я., Войцехівська І., Корольов Б., Павленко С., Палієнко М. Історичне джерелознавство. Підручник. К.: Либідь. 2002. 488 с.
9. Комаров Ю., Мисан В., Осмоловський А., Білоножко С, Зайцев О. *Історія епохи очима людини. Україна та Європа у 1900–1939 роках*. Навч. посібн. для загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2004. 256 с.
10. Маніфест Катерини II «Про знищення Запорізької Січі та про зарахування її територій до Новоросійської губернії». 3 серпня. 1775 р. *Повне зібрання законів Російської імперії. Зібрання I. 1830 р.* Т. 20. (1775-1780). №14 354. С. 190-193.
11. Модельна навчальна програма «Всесвітня історія. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти / Пометун О. І., Ремех Т. О., Малієнко Ю. Б., Мороз П. В. Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.09.2023 № 1090. *Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України*. 58 с. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoi-ukrainskoi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku> (Дата звернення 16.11.2024).
12. Модельна навчальна програма. «Всесвітня історія. 7-9 класи» для закладів загальної середньої освіти / Щупак І. Я. та ін. Наказ Міністерства освіти і науки України від 16 серпня 2023 року № 1001. *Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України*. 44 с. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoi-ukrainskoi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku> (Дата звернення 16.11.2024).
13. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Історія України. Всесвітня історія. 6-11 класи. *Міністерство освіти і науки України*. 2022. 106 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf>
14. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
15. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020. № 463-IX *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
16. Терно С. О. *Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти*. Запоріжжя: Просвіта, 2009. 268 с.
17. Терно С. О. *Теорія та методика навчання історії: Практикум для здобувачів ступеня освіти бакалавра спеціальності «історія та археологія»*. Запоріжжя: ЗНУ, 2016. 36 с.

18. Шевчук А., Маркевич О. Служба землеміра у Волинській губернії наприкінці XVIII — в першій третині XIX ст.: улаштування, кадровий склад, діяльність. *Український історичний журнал*. 2024. Iss. 2. С. 77 – 97. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2024.02.077>
19. Щупак І., Бурлака О., Жаліба О., Піскарьова І. *Всесвітня історія: підручник для 7 кл. закладів загальної середньої освіти*. Київ. УОВЦ «Оріон», 2024. 208 с.
20. Яковенко Г.Г. *Методика навчання історії: навчально-методичний посібник*. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.
21. Hutsalo L., Skliar I., Abrosimov A., Kharchenko N., Ordanovska O. Strategies for developing critical thinking and problem-based learning in the modern educational environment. *Multidisciplinary Science Journal*. 2024. Vol. 6. Article number e2024ss0209
22. Starodubets G., Vlasyuk I., Mishchuk G., Buravsky O., Shevchuk A. Specifics of the Forming of the Competencies of the Future History Teachers. *Society. Integration. Education : proceedings of the International Scientific Conference*, May 28t - 29th. 2021. Rezekne, 2021. Vol. 1. P. 656-666.

References:

1. Hisem, O. & Martyniuk, O. (2024). *Vsesvitnia istoriia : pidruch. dlia 7 kl. zahal. sered. osvity* [World history: textbook for 7th grade in secondary schools]. Kharkiv : Vyd-vo «Ranok» [in Ukrainian].
2. Hutsalo, L. V. & Markevych, O. V. (2024). *Orhanizatsiia profilnoho navchannia v Ukraini: zakonodavstvo ta praktychne vtilennia (na prykladi Naukovoho litseiu Zhytomyrskoho Derzhavnoho Universytetu Imeni Ivana Franka)* [Organisation of specialised education in Ukraine: legislation and practical implementation (based on the example of the Scientific Lyceum of Ivan Franko State University of Zhytomyr)]. *Aktualni pytannia u suchasni nautsi*. № 6 (24), 798-812 [in Ukrainian].
3. Hutsalo, L. V. (2023). *Formuvannia krytychnoho myslennia u protsesi profesiinoi pidhotovky maibutnikh vchyteliv istorii* [Developing critical thinking in the professional training of future history teachers]. *Zeszyty Naukowe MANS w Łomży*. № 90, 249-260 [in Ukrainian].
4. *Derzhavnyi standart bazovoi i povnoi zahalnoi serednoi osvity* [State standard for basic and complete general secondary education]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy*. 2020. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
5. *Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti: Putivnyk* [State Archives of Zhytomyr Region: Guidebook]. Tom 1. Zhytomyr: vyd-vo «Volyn» [in Ukrainian].
6. *Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti*. F. 263 (Volynskiyi hubernskiyi zemlemir). Op. 1. Spr. 316 (Statystychni Vidomosti po Volynskii hubernii).
7. *Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti*. F. 263 (Volynskiyi hubernskiyi zemlemir). Op. 1. Spr. 312 (Statystychni Vidomosti Volynskii hubernii).
8. Kalakura, Ya., Voitsekhivska, I., Korolov, B., Pavlenko, S. & Palienko, M. (2002). *Istorychne dzhereleznastvo. Pidruchnyk* [Historical Source Studies. Textbook]. K.: Lybid [in Ukrainian].
9. Komarov Yu., Mysan V., Osmolovskyi A., Bilonozhko S. & Zaitsev O. (2004). *Istoriia epokhy ochyma liudyny. Ukraina ta Yevropa u 1900–1939 rokakh* [History of the era through human eyes. Ukraine and Europe in 1900–1939.]. *Navch. posibn. dlia zahalnoosvit. navch. zakl.* Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
10. *Manifest Kateryny II «Pro znyshchennia Zaporizkoi Sichi ta pro zarakhuvannia yii terytorii do Novorosiiskoi hubernii»*. 3 serpnia. 1775 r. [Catherine II's manifesto 'On the destruction of the Zaporizhzhya Sich and the incorporation of its territories into the Novorossiysk Governorate.' 3 August 1775]. *Povne zibrannia zakoniv Rosiiskoi imperii. Zibrannia I*. 1830 r. T. 20. (1775-1780). №14 354 [in Ukrainian - Russian].

11. Pometun, O. I., Remekh, T. O., Maliienko, Yu. B. & Moroz, P. V. (2023). Modelna navchalna prohrama «Vsesvitnia istoriia. 7–9 klasy» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model curriculum «World History. Grades 7-9» for general secondary education institutions]. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 06.09.2023 № 1090. *Ofitsiyni sait Ministerstva osvity i nauky Ukrainy*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoi-ukrainskoi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku> [in Ukrainian].
12. Shchupak, I. Ya., Posunko, A. S., Bakka, T. V., Burlaka, O. V., Vlasova, N. S., Zheliba, O. V. & et al (2023). Modelna navchalna prohrama. «Vsesvitnia istoriia. 7-9 klasy» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model curriculum «World History. Grades 7-9» for general secondary education institutions]. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 16 serpnia 2023 roku № 1001. *Ofitsiyni sait Ministerstva osvity i nauky Ukrainy*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoi-ukrainskoi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku> [in Ukrainian].
13. Navchalna prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity. Istoriia Ukrainy. Vsesvitnia istoriia. 6-11 klasy [Curriculum for general secondary education institutions. History of Ukraine. World history. Grades 6-11]. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy*. 2022. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf> [in Ukrainian].
14. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» vid 05.09.2017 No 2145-VIII [The Law of Ukraine «On Education» from 05.09.2017 No 2145-V]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
15. Zakon Ukrainy «Pro povnu zahalnu seredniu osvitu» vid 16.01.2020 No 463-IX [The Law of Ukraine «On complete general secondary education» from 16.01.2020 No 463-IX]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> [in Ukrainian].
16. Terno, S. (2008). *Problemni zadachi z istorii dlia starshoklasnykiv: Dydaktychnyi posibnyk dlia uchniv 10-11 kl. zahalnoosvit. navch. zakl. Vyd. 2-e, doopr. ta dopov* [Problematic tasks in history for high school students: A didactic guide for students of 10-11 grades of general education]. Zaporizhzhia: Prosvita [in Ukrainian].
17. Terno, S. (2019). Rozvytok krytychnoho myslennia starshoklasnykiv na urokakh istorii [Development of critical thinking of high school students in history lessons]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu – Scientific works of the Faculty of History of Zaporizhzhia State University*, 2 (52), 183 – 189 [in Ukrainian].
18. Shevchuk, A. & Markevych, O. (2024). Sluzhba zemlemira u Volynskii hubernii naprykintsi XVIII — v pershii tretyni XIX st.: ulashtuvannia, kadrovyyi sklad, diialnist [The land surveyor service in the Volyn province at the end of the 18th century — in the first third of the 19th century: organisation, staffing, activities]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. Iss. 2, 77 – 97. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2024.02.077> [in Ukrainian].
19. Shchupak, I., Burlaka, O., Zhaliba, O., & Piskarova, I. (2024). *Vsesvitnia istoriia: pidruchnyk dlia 7 kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity* [World History: Textbook for 7th Grade General Secondary Education Institutions]. Kyiv. UOVTs «Orion» [in Ukrainian].
20. Yakovenko, N. (2017). *Metodyka navchannia istorii: navchalno-metodychnyi posibnyk* [Methods of Teaching History: Teaching Manual. Kharkiv]. Kharkiv: Vydavnytstvo KhNADU [in Ukrainian].
21. Hutsalo, L., Skliar, I., Abrosimov, A., Kharchenko, N. & Ordanovska, O. (2024). Strategies for developing critical thinking and problem-based learning in the modern educational environment. *Multidisciplinary Science Journal*. Vol. 6. Article number e2024ss0209 [in English].
22. Starodubets, G., Vlasyuk, I., Mishchuk, G., Buravsky, O. & Shevchuk A. (2021). Specifics of the Forming of the Competencies of the Future History Teachers. *Society. Integration. Education : proceedings of the International Scientific Conference*, May 28t - 29th. Vol. 1. [in English].